

О. О. Ляховець,
к. е. н., доцент, Чорноморський державний університет імені Петра Могили

ВИТОКИ ТЕОРІЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА ЇЇ МІСЦЕ В ЕКОНОМІЧНІЙ НАУЦІ

О. О. Liakhovets,
PhD in Economics, associate professor, Petro Mohyla Black sea State University

THE ORIGINS OF THEORY OF MODERNIZATION AND ITS PLACE IN ECONOMIC SCIENCE

Статтю присвячено аналізу розвитку теорії модернізації в світі. Визначено місце теорії модернізації в економічній науці та економічній практиці.

The article is devoted to analysis of theory of modernization development in the world. The place of modernization theory in economic science and economic practice is determined.

Ключові слова: теорія модернізації, вестернізація, концепція сучасності, індустріалізація.
Key words: modernization theory, westernization, concept of modernity, industrialization.

ВСТУП

Модернізація трансформаційних економік в останній час все частіше стає об'єктом пильної уваги як українських, так і зарубіжних учених. Розуміння модернізації економіки, її інститутів в цих дослідженнях так чи інакше пов'язане з теорією модернізації, яка виникла всередині ХХ століття. Тож її аналіз, який необхідний для розуміння сучасних трансформацій, що відбуваються у суспільстві з погляду культури, політики, екології і, зокрема, економіки, постає на сьогодні актуальним питанням економічної науки.

Теорія модернізації, як правило, є одним з об'єктів дослідження соціології [5], менше — економіки, екології, історії та культурології. Проголошення стратегії модернізації економіки України в аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень у 2011 році, її дослідження в роботах таких видатних науковців, як Геєць В.М., Чухно А.А., Лібанова Е.М., Жаліло А.Я. тощо спонукають до визначення місця цієї теорії в економічній науці.

Вивченням теорії модернізації, її походження та місця в сучасній науці займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Валлерстайн І., Катаєв С.Л., Мартінеллі А., Чухно А.А., Штомпка П. та ін. Разом з тим, малодослідженими залишаються передумови походження теорії модернізації та її роль в економіці сьогодення.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою дослідження є виявлення причин, факторів появи теорії модернізації та наслідків її імплементації в економічній теорії та практиці.

Досягнення мети передбачає вирішення таких задач, як аналіз поняття "модернізація", розгляд етапів розвитку теорії модернізації та визначення ролі теорії модернізації в економічній науці.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Важливість теорії модернізації зумовлюється широким використанням її термінології в сучасних економічних дос-

лідженнях, а також тенденцією до посилення міждисциплінарних зв'язків при вивченні суспільних явищ та процесів, зокрема, поєднання соціологічного, політичного, економічного, екологічного та культурно-психологічного підходів. Зв'язок між економікою та соціумом в контексті теорії модернізації полягає в тому, що економіка є результатом реалізації адаптивної функції суспільства, яка, за Т. Парсонсом, є інноваційною.

На сьогодні розуміння поняття "модернізація" є багатограним, враховуючи, що процеси модернізації характерні для різних сфер життя суспільства, але кожне з визначень, що надається, містить і спільні риси. Розглянемо найбільш типові тлумачення терміну. Так, "Словник іншомовних слів" [10] дає таке визначення поняття "модернізація" (від франц. "modernisation" — оновлення) — оновлення, удосконалення, надання будь-чому сучасного вигляду, переробка відповідно до сучасних вимог.

Відповідно до досліджень російських економістів, модернізація — це сукупність процесів великомасштабних змін, через які деякому суспільству виявляються властиві технологічні, економічні, політичні, соціальні і культурні особливості, притаманні сучасності [6, с. 6].

Словник із суспільствознавства [9] визначає модернізацію як процес переходу від традиційного, аграрного суспільства до суспільств сучасних, індустріальних. Це більш широкий процес, ніж індустріалізація чи перехід до капіталізму.

Модернізація в "Соціологічному словнику" авторів Аберкромбі Н. та ін. розглядається як із соціологічної, так і з політичної, культурної та економічної точок зору. Зокрема, автори зазначають, що "економічна модернізація, відмінна від індустріалізації, пов'язана з глибокими економічними змінами — все більш значним поділом праці, використанням методів менеджменту та вдосконаленням технології, а також розвитком сприятливих умов для комерції" [1].

Наведені визначення демонструють загальні три підходи до визначення поняття "модернізація". Перший з них оз-

начає ототожнення модернізації з осучасненням суспільства, створенням інститутів, які б копіювали, повторювали свої аналоги в розвинутих країнах. Такий підхід є досить обґрунтованим, оскільки багато вчених [6; 7] визнають, що витоки теорії модернізації беруть свій початок від концепції сучасності, яка сформувалася ще в епоху Відродження. Спочатку філософські, а потім й природознавчі, політичні та економічні погляди трансформувалися завдяки розвитку головної ідеї, що тільки людський розум здатен породжувати знання. Цей період ознаменований великими відкриттями, а разом з цим, і появою розуміння революції та прогресу. У XVIII столітті політичний та промисловий підйом остаточно закріпили панування ідеї наукового прогресу людства і формування концепції сучасності в основному завершилось [6, с. 8].

Другий підхід ототожнює модернізацію з трансформацією суспільства, тобто переходу від однієї стадії розвитку до іншої, а також з індустріалізацією. Зокрема, в багатьох словниках, у тому числі в наведеному [9], наводяться стадії розвитку суспільства за У. Ростоу: 1) традиційне суспільство; 2) перехідне суспільство; 3) "зрушення"; 4) "зрілість" або індустріальне суспільство; 5) стадія масового споживання. Дійсно, у 30-ті роки XX століття модернізація виявлялася в індустріалізації. На сьогодні ж мова вже йде не про матеріальні, а про соціокультурні чинники. Концепція модернізації прийшла на зміну концепції індустріалізації і нині все більш широко застосовується при вивченні становища в країнах, що розвиваються, в умовах глобалізації економіки [6, с. 6]. Перед країною постає проблема формування суспільства сучасного типу з необхідною внутрішньою динамікою, конкурентоспроможністю, з населенням, якому властивий європейський менталітет. Як зазначає С.Л. Катаєв, "ми вже пережили стадію первинної індустріалізації, проведеної, на жаль, варварськими методами, а отже, без необхідного соціокультурного підґрунтя, яке забезпечує постійне і періодичне оновлення" [4].

Третій підхід ґрунтується на розгляді модернізації економіки як процесу технологічного оновлення, запровадження технічних, організаційних, становлення національних інноваційних систем, перетворення інститутів. Цей зміст уявляється найбільш прийнятним, однак він відділяє саме поняття модернізації як процесу від теорії модернізації, яка його започаткувала. Основна ідея цього підходу ґрунтується на ідеологічному фіаско модернізації, яке сталося наприкінці XX століття, що зміни можуть відбуватися не лише шляхом вестернізації, але й шляхом "стерильної" модернізації [5], яка передбачає розвиток існуючих інститутів у суспільстві, а не їх перетворення на інститути, притаманні західноєвропейським та північноамериканським країнам.

Зародження теорії модернізації розпочалося у 1960-х роках, коли скоротилася частка фінансування суспільствознавчих наук на користь природничих, і науковці змушені були звертатися до приватного сектору за додатковим фінансуванням. В основу класичної теорії модернізації були покладені дослідження цього періоду, пов'язані з визначенням потенціалу економічного розвитку колонізованих країн та можливістю запозичення елементів сучасності у країнах Заходу. Замовлення приватних інституцій були спрямованими на дослідження окремих країн та галузей, тож весь цей напрямок отримав назву *area studies* (від англ. "країнознавство").

Реалізація теорії модернізації здійснювалася відповідно до дослідницьких програм модернізації, що передбачали зростання всеохоплюючого впливу Сполучених Штатів Америки на країни третього світу та розгортання "холодної" війни з Радянським Союзом. Щодо ідеології теорії модернізації, то тут думки науковців розходяться. Так, Валлестайн [3] вважає, що теорія модернізації має слабе істо-

ричне підґрунтя, і історія в цьому випадку була "підлаштована" під концептуальний зміст теорії. Український соціолог П.В. Кутуєв [5], навпаки, вважає, що ідеологія теорії модернізації мала глибоке наукове підґрунтя, але невдачі політики, заснованої на цій теорії, пояснювалися несприятливою ситуацією, яка унеможливлювала реалізацію назагал правильних ініціатив [5]. Така неоднозначність поглядів і раніше, і зараз піддає сумніву обґрунтованість даної наукової концепції.

З метою оновлення ліберальної ідеології відштовхнувшись від ідеї розвитку. США задали імпульс економічному зростанню в західноєвропейському світі і одночасно з цим очолили рух "за модернізацію". Програму модернізації оголосили універсальним рецептом побудови держави добробуту [8, с. 89]. Втім, з часом стало зрозуміло, що активна модернізація підвищила добробут переважно капіталістичних економік, а слабкорозвинуті країни суттєво в економічному розвитку не просунулися. Їм пророкувався розвиток, спрямований на досягнення стану економіки західноєвропейських країн.

Невдачі програми модернізації пояснювались І. Валлестайном [3] і полягали у самій природі капіталістичної економіки, для розвитку якої була необхідна соціально-економічна поляризація країн, що доповнювалася ще й демографічною поляризацією.

Таким чином, класичні теорії модернізації описували так звану "первинну" модернізацію, що історично збігла з процесом генезису західного капіталізму. Більш пізні теорії модернізації описують процес модернізації, що отримала назву "вторинної" або "наздоганяючої", яка здійснюється в умовах існування певного "взросту" [9], яким стала західноєвропейська ліберальна модель. Тож таку модернізацію почали називати вестернізацією.

"Вторинна" модернізація, або, як її ще називають, "неомодернізація", стала об'єктом уваги соціологів, економістів та політиків в кінці XX — початку XXI століття. У спробі її відродити прихильники теорії зосередились на концепції багатовекторного розвитку, за допомогою якого врешті-решт вдасться досягти того рівня сучасного соціально-економічного розвитку, що притаманний країнам Західної Європи та Північної Америки, і "Вашингтонський консенсус" є її продуктом.

Поштовх до поновлення інтересу до даної теорії надали, крім політичних, також технологічні, екологічні та економічні фактори. До них відносилися перехід від конвеєрних до автоматизованих і гнучких систем виробництва; різкий стрибок у розвитку азійських та латиноамериканських країн, що піддало сумніву необхідність обов'язкової демократизації країн для підвищення ефективності їх економік; розширення Європейського Союзу на Схід, де поглиналися трансформаційні економіки, де не так давно будувалася соціалізм. П.Штомпка [12, с. 179] так характеризує оновлений варіант модернізації: рушійною силою вже є не еліта, а "маси"; зразком модернізації можуть бути не тільки західні країни, але й інші центри світової цивілізації; процес модернізації стає асинхронним і різноманітним; допускається можливість існування кількох ідеологій для мотивації модернізації.

У кінці XX століття теорія модернізації вже розглядалася в нових площинах і була сформована у вигляді "теорії неомодернізації" (Е. Тірік'ян), "теорії постмодернізації" (Дж. Александер), "теорії екологічної модернізації" (Е. Гідденс, У. Бек).

У сучасній економічній та соціологічній думці визнається, що модернізаційні процеси можуть мати різні джерела походження, бути відмінними за формами, цілями, факторами впливу. Крім того, певні модернізаційні процеси можуть бути теоретично описані в інших термінах [4, с. 39].

Разом з поняттям "модернізації" у науковій мові з'явилися такі терміни, як "контрмодернізація" та "антимодернізація", введені А. Туреном [2, с. 224]. Під контрмодернізацією розуміється відмінний від західного варіант розвитку країни. Під антимодернізацією А. Турен розуміє відкриту протидію модернізації. Є. Холмогоров вводить ще одне поняття — надмодернізацію, що полягає у досягненні переваг над цивілізацією лідером [2, с. 224].

Застосування теорії модернізації в економічній науці як методологічного підґрунтя може бути співставлене з дослідженнями, присвяченими модернізації економіки. Наприклад, Є. Ясін та А. Яковлев, вчені з державного університету "Вища школа економіки" (Росія), при підготовці дослідження "Competitiveness and Modernization of Russian Economy: Launch of the Project" [13] за результатами конференції "Конкурентоспроможність та модернізація економіки" розглядали модернізацію російської економіки з позицій її лібералізації, тобто зменшення державного втручання в економіку та розширення простору для дії механізмів ринкового регулювання, що знову ж таки притаманне процесу вестернізації.

Теорія модернізації в аспекті вестернізації досить глибоко проникла не лише в економічну практику, а й економічну науку, і під тиском та впливом західної економічної думки, міжнародних організацій, у 90-х та на початку ХХІ століття займала панівні позиції при розробці рецептів виходу з трансформаційної кризи.

Найближчою теорією модернізації є до інституціональної теорії. Її прихильники погоджуються, що економічне зростання не може бути стійким без модернізації існуючих інститутів. Однак процес інституціональної трансформації економіки не може здійснюватися лише шляхом трансплантації відповідних інститутів із економік-лідерів, оскільки на заваді повноцінному перетворенню кожної національної економіки стають неформальні інститути, подолати які завдяки модернізації (вестернізації) не представляється можливим.

Сприйняття модернізації як процесу перетворень у багатьох сферах існування суспільства здійснюється через призму культурних, економічних, історичних та інших цінностей західних цивілізацій. Звідси деякі країни, народи можуть повністю заперечувати західні цінності, протиставляючи їм свій традиціоналізм, як це робить ісламський світ. Інші, навпаки, прагнуть прийняти вестернізацію, намагаючись копіювати західні інститути, як це роблять Україна, Польща та республіки СНД, помалу втрачаючи власну національну ідентичність, яка багато в чому обумовлюється неформальними інститутами. Лише Китай, названий конфуціанською цивілізацією, зміг поєднати найкращі досягнення західних країн та власні традиції.

У вітчизняній економічній науці можна спостерігати значний вплив модернізації, який, правда, і достатньо критикується. Він проявляється у пануванні неокласичної ортодоксії у роботах багатьох вітчизняних вчених, змісті економічної освіти, економічній політиці і є наслідком некритичного запозичення західної ідеології. Важливим фактом є те, що в Україні практично відсутні альтернативні погляди вчених.

ВИСНОВКИ

У ХХІ столітті теорія модернізації залишається такою ж актуальною, як і в ХХ, що зумовлено проведенням відповідної зовнішньої економічної політики США та ЄС.

Теорія модернізації пов'язується, з одного боку, з процесом модернізації, що передбачає удосконалення, оновлення структурних елементів економіки; з іншого боку, з політикою розвинутих капіталістичних країн, що час від часу прагнуть отримати або посилити контроль за рештою світу.

Перша спроба модернізації в цьому контексті відбувалася в 60-х роках ХХ століття; друга спроба — наприкінці ХХ століття, у 90-х роках, шляхом пропагування неокласичних рецептів для трансформації пострадянських економік. На сьогодні така модернізація (вестернізація) не припинилася. Залежність від розвинутих економік, що виникає через постійні фінансові запозичення, поступки з метою стати частиною міждержавних спільнот, міжнародних організацій, стимулює вестернізацію України, Росії та інших республік СНД.

Разом з цим, науковці, що займаються дослідженнями слабкорозвинутих країн розглядають модернізацію більш широко, демонструючи на досвіді азіатських країн, зокрема Китаю, можливості так званої "стерильної" модернізації, яка не вимагає структурної та інституційної перебудови економіки на кшталт західних країн, а дозволяє модернізуватися економікам відповідно до їхніх традицій, особливостей, таким чином, не "ламаючи" існуючі інститути, а удосконалюючи їх.

Література:

1. Аберкромби Н. Социологический словарь / Н. Аберкромби, С. Хилл, Б.С. Тернер. — М.: Экономика, 2004. — 620 с.
2. Бужимська К.О. Теорія модернізації: виникнення, розвиток, сучасний стан / К.О. Бужимська // Вісник ЖДТУ. Економічні науки. — 2008. — №2 (44). — С. 216—227.
3. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / И.Валлерстайн. — СПб.: Университетская книга, 2001. — 416 с.
4. Катаев С.Л. Сучасне українське суспільство / С.Л. Катаев. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 200 с.
5. Кутуєв П.В. Репутація ідеї модернізації в сучасному суспільствознавстві [Електронний ресурс] / П.В.Кутуєв // Вісник НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право. — 2012. — №2. — Режим доступу: <http://visnyk-psp.kpi.ua/uk/2012-2/6.pdf>
6. Модернизация России: социально-экономический и технологический аспект / Максимцев И.П., Плещиц С.Г., Иноземцев Ю.П., Черняев О.В., Серба В.Я., Мармышева Л.Н., Дунаев С.А., Воловода А.В.; общая редакция И.А. Максимцева. — СПбГУЭФ.: Изд-во СПбГУЭФ, 2008. — 150 с.
7. Мартинелли А. Глобальная модернизация: переосмысля проект современности. — СПб.: СПбГУ, 2006. — 260 с.
8. Сергиенко Н.А. Практические проблемы теории модернизации: институциональный расизм и системная дискриминация / Н.А. Сергиенко // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. — Вип. 126/2012. Серія: Філософія. — Севастополь, 2012. — С. 87—95.
9. Словарь по обществознанию / Ю.Ю. Петрунин, М.И. Панов, Л.Б. Логанова и др.; под ред. Ю.Ю. Петрунина. — 3-е изд. — М.: КДУ, 2006. — 512 с.
10. Словник іншомовних слів / За ред. члена-кореспондента АН УРСР О.С. Мельничука. — Київ: Головна редакція української радянської енциклопедії, 1977. — 776 с.
11. Чухно А.А. Модернізація економіки та економічна теорія / А.А. Чухно // Європейський вимір економічного розвитку. — 2012. — №2 (13). — С. 149—155.
12. Штомпка П. Социология социальных изменений: Пер. с англ. / П. Штомпка. — М.: Аспект Пресс, 1996. — 416 с.
13. Yasin E. Competitiveness and Modernization of Russian Economy: Launch of the Project / E. Yasin, A. Yakovlev // V International Scientific Conference "Competitiveness and Modernization of Economy", April 6—8, 2004. — Moscow: SU HSE, 2004. — 36 p.

Стаття надійшла до редакції 14.04.2013 р.